

UDC 930:85 (78.034)

TAMERLANE'S CAGE FOR BAYEZID IN HISTORICAL WRITINGS OF THE RENAISSANCE¹

Valerii Zema

PhD (History), Senior Researcher

Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine

4, Hrushevskoho St., Kyiv, 01001, Ukraine

valerzem@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4771-3393

The figures of the great conquerors of the Orient were extremely attractive during the Renaissance. Therefore, a whole series of treatises dedicated to Tamerlane and Bayezid appeared. Due to cultural and linguistic differences, the writings of European authors created and developed the legendary narrations of questionable content about the leaders of the Orient. Such discrepancies gave space for creativity to authors in that epoch. One of such legends narrates about the grievous enthrallment of the Turkish Sultan Bayezid, who fell into Tamerlan's arms after the defeat at Ankara (1402). Thanks to the writings of Piccolomini (Pope Pius II), Buonaccorsi-Kallimachus, Bracciolini, the assertion that the sultan was put in a cage, he was in shackles (sometimes golden) and served as a stand for Tamerlane when he sat on a horse, spread. Historical narratives influenced literary and visual works. The article examines the origin of such a legend. I presume that the legend of imprisonment of Bayezid rooted in the work of Dietrich of Nieheim, who compiled his work "Three Books on Schism" at the beginning of the 15th century. This book has a separate part about Tamerlane. This chapter also mentions a prayer to St. Leonard, who was the patron saint of prisoners. It was customary to depict St. Leonard with handcuffs and chains. His relics, after their discovery in 1403, were placed in a cage on the altar. Churches dedicated to the saint were decorated with images of chains. On the ground of St. Leonard's cult the legend about the supposed imprisonment of Bayezid in a cage was created. Such a legend circulated not only in the texts of the historiographical or cosmographical nature. It also inspired authors of literary works and artists.

The legend about imprisonment of Bayezid in the cage has been included into Polish and Ukrainian historical narrations. Thanks to Bernard Wapowski's Chronicle, the legend about Bayezid's grievous enthrallment was added to the story about the military campaigns of the Lithuanian prince Vytautas against the Hordes. The first of these campaigns took place probably in the mid-1390s, while the second battle of the Vorskla river, which is clearly dated, occurred in 1399. This second expedition, which ended in the defeat of the Lithuanian troops, is recorded in Polish, Lithuanian, and Ukrainian historiography during the Renaissance. It seems that Wapowski followed the narration of Maciej Miechowita, who first mentioned about Tamerlane in the context of the defeat of the Lithuanians. The spread of the legend in Ukrainian historical writings of the 17th century is good evidence that the local elite was eager to learn about the past. The research methodology of this article is based on the comparative study of sources of historiographical and cosmographical content. Sources written in Italian, French, English, Latin, German, Greek, Polish and Ukrainian have been involved for this research. The legend's inclusion in the texts of the chronological and cosmographic characters sheds light on the processes involved in the Renaissance construction of historiography. The fact that these publications

© 2023 V. Zema; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The World of the Orient*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

allowed the curious European public to learn about the people and customs of the Orient is equally significant.

Keywords: Renaissance legends, Tamerlane, Bayezid, Saint Leonard, Battle of the Vorskla, cosmography, historiography

ТАМЕРЛАНОВА КЛІТКА ДЛЯ БАЯЗИДА В ІСТОРІОГРАФІЇ ДОБИ ВІДРОДЖЕННЯ

В. Є. Зема

Укладений у середині XVII століття Густинський літопис, що побутував у низці рукописних списків, не лише підсумовує попередню історіографію Великого князівства Литовського та Корони Польської, а й повторює кілька легендарних сюжетів, притаманних європейським наративам історичного штибу в добі Відродження. До таких легендарних сюжетів слід зарахувати опис Вітовтових виправ на ординців, до яких уписано чудернацький сюжет про полон і ув'язнення турецького султана Баязида у клітці, якого взяв у бран "останній завойовник світу" Тамерлан. Цей сюжет мав значний розголос в історіографії давньої Речі Посполитої і Західної Європи. Із плином часу він набув драматичних рис, що роздмухувало уяву численних митців. Під 1397 роком Густиня сповіщає про Вітовтів похід на татар, здоланих бучіміто литовським володарем. Унаслідок виправи Вітовт навіть пригнав до Литви орду із дружинами і дітьми. Татар оселили коло Вільна, де вони мешкають донині, дотримуючись ісламу. Такий виклад подій про виправу відповідав традиції історичних писань, які побутували до того принаймні два століття. Оповідь про виправу містить додаток про Тамерлана: "Того ж року Темир-Кутлуг, себто Тамерлан, татарський цар, вирушив війною на турецького царя Баязида, маючи при собі війська двадцять разів сто тисяч. Він розбив усі турецькі війська, а самого Баязида схопив, закув у золоті вериги і посадив у золоту клітку, яку возив світом на огляд три роки, доки той не вмер. Коли ж [Тамерлан] сідав верхи на коня, то ставав Баязидові на рамена, наче на підніжжя". Під 1398 роком згадано про загарбання "Тамерлановим гетьманом Єдиною" (йдеться про ординського провідника Єдигу, або Ідигу) міста Каффи в Тавриці. Наступного року "татарський цар Тамерлан" прибув у руську землю. Проти нього виступив Вітовт зі своїми військами і всіма литовськими князями. Війська ординців і литовців зішлись коло Ворскли. Татари, які перемогли, полонили *вогнем і мечем* Волинь і Литву, а Київ відкупився тисячею червінців [The Nustynja Chronicle 2013, 327].

Така версія Вітовтових виправ на ординців міцно вкоренилася в європейській історичній літературі, свідченням чого є нарація в компендіумі "Annales Ecclesiastici" Одоріка Рінальдї, який продовжив справу Чезаре Баронія. Укладач продовження "Церковної історії", нові томи якої постали в середині XVII століття, також повторив оповідку про Баязида, ув'язненого в Тамерлановій клітці. Джерелами для опису литовських виправ на ординців для Рінальдї були писання Мацея Меховіти і Марціна Кромера, на яких він покликається. Окремо наведено оповідь про першу виправу, яка начебто була успішною. Рінальдї пише: Вітовтові війська перетнули Танаїс-Дон у Скіфії, звідки одну орду Вітовт запровадив до Литви. Він передав частину захоплених ординців королю Владиславу Ягайлу в Польщу. Ці татари вірно служили, прийнявши християнство, вони стали єдиним народом із поляками. Інша ж частина татар, осаджена коло річки Ваки, дотримувалася мусульманства, попри нахилання на християнство. Така версія повторює тривалу польську історіографію. В уривку про другу виправу, датовану 1399 роком, зазначено, що Вітовт провів багато воєн із татарами. Урешті литовські війська вирушили до Ворскли в Татарії, де зустріли численні татарські війська під орудою Єдиги. Війська християн зазнали

ганебної поразки від “варварів”; у битві загинули брат короля Андрій і Корибут. “Варвари” пройшли далі в Литву, до Луцька. У ті часи впродовж вісьмох днів була помітна комета в небі. Ще один уривок у праці Рінальді, щоправда окремо від Вітовтових походів, розповідає про полон турецького султана Баязида, якого розташували у клітці під столом, кидаючи кістки. Кожного разу, сідаючи верхи на коня, Тамерлан ступав на спину бранця ногою [Annales Ecclesiastici 1874, 10, 45]. Однак Меховіта мовчить у “Польській хроніці” про ув’язнення Баязида в Тамерлановій клітці. Лише згадує про саму виправу на Ворсклу і Сдигу. Запис про Тамерлана вписано наприкінці нарації про похід. Меховіта сплутує Тамерлана з Тимуром-Кутлугом, або ж “Аксаком, ім’я якого варто перекладати як кульгавий” [Miechowita 1521, 274–275].

У добу Відродження біографії Тамерлана з’являлися окремими виданнями або ж містилися у складі творів історичного чи космографічного штибу. Інтерес до Тамерлана визначався загрозами, які могли становити країни Орієнту для християнського Заходу. Литовські та польські історичні наративи, що поставали в XV столітті й описували Вітовтові виправи на ординців, не сповіщали про Тамерланову клітку для Баязида. Вперше з польських авторів про неї повідав Каллімах-Буонаккорсі. Польські, як і українські джерела історичного змісту зазвичай подавали інформацію про дві виправи на ординців. Дата першої виправи розбіжна в різних хроніках та літописах, а її перебіг не цілком ясний, окрім виведення татар до Литви і Польщі. Чіткіше ідентифікуються друга виправу і битва на Ворсклі (1399), опис якої недовзі після події уперше занотував прусський автор Йоган Позільге: Вітовт згромив значне військо, до якого долучилися пруси. З Києва війська вирушили назустріч татарам, пройшовши 23 милі. Відтак загони протягом п’яти днів чатували на березі річки Ворскли. В очікуванні перемовин Вітовт висунувся на три милі і розбив татар. Однак по двох годинах битви литовські війська потрапили в кільцеве оточення татарських загонів і зазнали поразки [Scriptores rerum Prussicarum 1866, 230–231].

Уперше до польських історичних писань звістку про бран Баязида в клітці ввів Філіп Буонаккорсі Каллімах (1437–1496), який народився в Сан-Джаміньяно, здобув освіту у Венеції та Римі, а згодом вирушив до Польщі (1468), де став секретарем короля Казимира IV Ягеллончика. Буонаккорсі брав участь у посольствах до турків у Константинополь (1476) та Венецію (1486). Про поразку турецького султана Буонаккорсі пише в “Промові про війну з турками”. Друком ця праця вийшла через багато років після смерті автора в місті Агено в Ельзасі. Буонаккорсі-Каллімах стисло сповіщає про перемогу Тамерлана над турецькими військами, унаслідок якої до полону потрапив правитель, якому султан Мехмед є правнуком (ідеться про завойовника Константинополя – Фатіха). Він тримав цього правителя у клітці. Згадано і подальшу виправу татар у Крим, спустошення Каффи і Феодосії, але Каллімах мовчить про поразку на Ворсклі, чи то пак Вітовтові походи [Callimachi 1533, 60r–v].

Легенду про полон Баязида і його поневіряння в Тамерлановій неволі в контексті Вітовтових виправ вписано до укладеної на початку 1530-х років хроніки Бернарда Ваповського. Однак Ваповський не згадує про клітку, у якій буцім тримали турецького султана. Дивним чином історія про поневіряння Баязида в полоні і поразку турецьких військ від Тамерлана в 1402 році в битві під Анкарою відобразилася в події, яка відбувалася раніше. Ще перед Ваповським писав про Тамерлана Мацей Меховіта, який умістив згадку про Тамерлана просто після історії про поразку на Ворсклі. Оповідь про бран Баязида в контексті виправи на Ворсклу відображена в низці писань історіографічного штибу польських та українських авторів. У цій розвідці вивчено постання й побутування легенди про Тамерланову клітку для Баязида в європейських історичних писаннях у добу Ренесансу. Методологічна основа дослідження – компаративне вивчення джерел історіографії та космографічних трактатів доби Відродження, які зверталися до постатей Орієнту. Для вивчення легенди

про гадане поневіряння Баязида в Тамерлановому брані залучено джерела, писані італійською, французькою, англійською, польською, латинською, німецькою, грецькою та українською мовами. Оповідка про тяжку кормигу турецького султана відобразилася не лише в текстах хронологічного штибу, вона надихала також митців і авторів літературних творів тієї епохи.

Провідний сюжет у п'єсі видатного англійського письменника доби Відродження Крістофера Марлова "Тамбурлайн" (Tamburlaine, 1587/8) – полон султана Баязида, запротореного за ґрати залізної клітки. Моторошне самогубство поклало край приниженням і стражданням турецького султана. Згадано і про привиду Баязида: жадаючи відплати за приниження і смерть, він переслідував Тамерлана. Це допровадило "останнього завойовника світу" до стану божевілья. Сюжет про видиво Баязида побутував у красному письменстві ще перед драмою Марлова. Про Тамерлана, переслідуваного привидом Баязида, пише Джон Бішоп у творі "Чудові квітки" (1577) [McJannet 2006, 78–87]. Запровадження образу примар до драматургії притаманне ширшому колу тогочасних писань, укладених після Реформації. Рішучі зміни в релігійному житті впливали і на літературні твори. Знаковою для виведення примар на сцену, як доводить Стівен Грінблатт, слід уважати п'єсу Вільяма Шекспіра "Гамлет" (постала на початку XVII століття). Образ мари померлого батька Гамлета в цій п'єсі, на думку дослідника, відображає відкинуте і заборонене в Англіканській церкві на той час католицьке вчення про чистилище. Тож поява примар у постреформаційній літературі поставала через звернення до заказаної протестантами догми про загробне очищення душ померлих [Greenblatt 2001, 154–157]. Чарлз Сондерс у віршованій трагедії "Тамерлан великий", укладеній для Королівського театру в 1681 році, згадує про бунтівний дух Баязида, заграбованого в клітці:

Нечувана жорстокість! Безвірний тиран,
Пробуджений гордовитим гнівом ваших величних отців,
Хоч і в путах закутий, поборює своїм великим духом,
Заздрісний керманіч високою зневагою
Катує його буремну душу, кличе до помсти лютого Тамерлана
(підступно так!),
Замкнувши у залізній клітці свого суперника-раба,
По-варварському він тріумфує,
Скочивши верхи на його плечах на жеребця.

[Saunders 1681, 34]

Вплив легенди був тією мірою суттєвим, що навіть позначився на виданні орієнтальних джерел, які в такий спосіб зазнавали корекції. У виданій французькою мовою "Історії великого Тамерлана", автором якої був Ібн Арабшах (1389–1450), долучено оповідку про смерть турецького стерника: "видатний і могутній султан, сміливий і показний вояка, блаженний мученик Ільдерим Баязид відійшов на милість Божу, закутий перед тим у залізній клітці". На попередніх сторінках і про сина здоланого Оттамана стверджено, що він "був замкнутий, наче пташка, у клітці" [Ibn Arab Shah 1658, 210, 197]. В оригінальному тексті Арабшаха така звістка про ув'язнення Баязида у клітці відсутня. Арабшах сповіщає лише про звичайне ув'язнення Баязида. Останні роки султана минали в "щоденній ганьбі" після поразки в битві при Анкарі (1402), у якій звитяжив Тамерлан. Султана приводили щодня до Тамерлана, який попервах зустрічав його поштиво, а відтак зневажав і знущався. Згадка про клітку в Арабшаха радше метафорична: одразу після поразки в битві Баязида закували в пута, він був *наче птаха в клітці* [Ibn Arabshah 1936, 187, 184; Milwright & Baboula 2011, 257]. Сцена ганебного ув'язнення Баязида побутувала в образотворчому мистецтві. Зокрема, зображення султана, запротореного в клітку, міститься на gobелені Нового палацу в Потсдамі (автор Андреа Челесті) і в замку Амброс у Граці (творці Карл Франц Каспер або Андреас Ремблмаєр). Упродовж XVII століття

в Амстердамі створювалися гобелени, провідною темою яких було ув'язнення Баязида [Milwright & Baboula 2011, 244]. Надалі тема Баязида розвивалася в музичному та образотворчому мистецтві [Bernardini 1989, 729–760]. Ув'язнення Баязида знову набуло актуальності в контексті Карловицького трактату (1699) між Священною лігою та Османською імперією, яким покладено край довготривалій війні між світовими потугами [Bernardini 2022, 57–74].

У модерній українській історіографії Баязидів бран після битви при Ангорі в 1401 році досліджував Агатангел Кримський. Вивчаючи бесіду Тамерлана та Баязида за орієнтальними джерелами, дослідник звернув увагу на впливи суфійського вчення на її опис. Відповідно до неї, вся земна велич – то мана. Кримський зазначає: дивлячись на кволі подагричні рухи свого бранця, Залізний Хромець промовляв, що він кривоногий каліка, якому Бог довірив панувати над світом од Індії до малоазійського Сівасу, а спаралізованому султану – од Сівасу до Угорщини. “Однак, ув очях Божих панування над цим світом, – то ніщо” [Крымс'куу 1924, 26–27]. До Баязида привезли султанову дружину Оливеру, яку Тамерлан силував перейти в мусульманство. Вона, донька сербського князя Лазаря, продовжувала триматися православ'я. Кримський побіжно згадував про побутування в європейських джерелах оповідки про перебування Баязида у залізній клітці, у якій його перевозили.

Баязидів полон в орієнтальних, грецьких і європейських джерелах

Появу в західноєвропейських писаннях космографічного жанру легенди про поневірвання Баязида в Тамерлановій неволі ґрунтовно дослідили Маркус Мілрайт та Евантія Бабула, які натрапили на перші такі описи у працях італійських авторів початку Ренесансу – Браччоліні та Пікколоміні. Перша згадка про поневірвання Баязида міститься на сторінках праці Поджіо Браччоліні “De varietate fortunae”, яка побутувала в рукописних списках [Milwright & Baboula 2011, 242]. Трактат укладено в 1430 році, що збігається із часом смерті папи Мартин V, обранням якого покладено край Великій схизмі Заходу під час Констанцького собору. Опис Баязидового брану в цій “Мінливості долі” стислий: султана, ув'язненого в залізній клітці, возили по Азії. Наведено і перелік земель, захоплених Тамерланом. Такий опис повторювався в багатьох інших оповідях про Баязидові поневірвання в полоні [Bracciolini 1993, 14, 107–108]. Опис султанової сутуги в полоні зафіксовано у праці космографічного змісту визначного автора доби Відродження Енео Сильвіо Пікколоміні (згодом знаний як папа Пій II). Його знаковий твір “Космографія з описом Азії та Європи” постав на зламі 1450–1460-х років. У трактаті йдеться про накладання ланцюгів на Баязида та спинання на султана, коли Тамерлан сідав верхи на коня. Однак “Космографія” Пікколоміні, яка побутувала попервах як рукопис, вийшла друком лише за пів століття після укладення [Piccolomini 1509, 93; Milwright & Baboula 2011, 242]. Також на початку XVI століття спершу італійською (1509), а відтак французькою (1519) видано книгу Теодора Спандунеса “Генеалогія великих турків до нинішнього правителя”, у якій оповідка про золоті кайдани Баязида і спинання на султана, коли Тамерлан сідав на коня, збіжна з текстом Пікколоміні. Згодом текст Спандунеса було зредаговано так, що в наступних едіціях у книзі наводилися всі три компоненти легенди про перебування Баязида в полоні. Така оновлена редакція “Генеалогії великих турків”, у змісті якої наявне твердження, що султана заграбовано у клітці, міститься у виданні 1530-х років. Також до цієї оновленої версії дописано згадку про знущання над дружиною султана. Згодом її залучали до інших оповідей про полон. Із дружини султана здерто одіж, вона мала подавати найдки гостям. Принижений цим султан бився головою об прутья клітки, зранивши себе [Milwright & Baboula 2011, 242–243].

У 1530-х роках вийшли друком кілька історичних праць німецького історика та богослова Себастьяна Франка. Писання цього автора мали значний відгук у

середовищах провідників Реформації, які полемізували з ним. У ХХ столітті учення Франка окреслили як *нікодемізм*. Суть його полягала в езотеричному трактуванні християнства як закритого і прихованого для зовнішнього ока: світ не розуміє християнства, як Никодим не зрозумів Христа. Лише правдиві християни можуть розуміти християн. Тому Христос, щоб його зрозуміли християни, говорить притчами, а Святе Письмо – за сімома печатками [Ginzburg 1977, 129]. Себастьян Франк приділяв значну увагу темі походження турків і їхніх діянь. У “Книзі світу” (Weltbuch) він пише про Вітовтову виправу і про полоненого Баязида. Дві події розділені в часі. В уривку про Тамерлана і Баязида попервах описує загарбання султаном Фессалії, Болгарії та “великого шматка Греції”. Коли Баязида схопили, то він змушений був сидіти під столом і наче пес підбирати їжу. На його спину спиналися наче на стілець, аби сідати на коня [Franck 1534, cxvi-r-v]. В іншому описі світової історії (“Хроніка”) Франк згадує про комету, яка поклала край поширенню пошесті. Про неї ідеться одразу після статті про Тамерлана [Franck 1536, lv-v].

Із плином часу легенда про кормигу султана набула глибшої інтерпретації. Окрім стислого опису поневірянь Баязида або зіставлення з подіями доби античності, на сторінках французьких, а відтак англійських публікацій до сюжету про полон султана запроваджено мотив про уявне протистояння султана і Тамерлана, збагачене моралістичними оцінками. Жан дю Бек в “Історії великого Тамерлана” пише, що султан одразу після поневолення провів три дні в розпуці й жаданні смерті, про яку благав Тамерлана, але той вирішив по-інакшому: Баязида зробили підставкою, аби скочити на коня верхи у святкові дні. Цим Тамерлан показував падіння людини. Двох султанових синів вислано до імператора греків [Du Ves 1602, 241, 243]. Таку ж версію поневірянь Баязида повторив Маріус Д’Ассінї, праця якого про історію Тамерлана вийшла і в англійському перекладі. Автор додає моралізаторських роздумів про Бога і людину, пишучи, що Баязид попервах бачив себе вище мінливостей долі, бо нічого не могло йти проти влади султана. У полоні він спершу благав про смерть, тоді як Тамерлан – “найбільш співчутливий володар” – учинив із ним наче з диким звіром. Вирушаючи на визначні свята, Тамерлан користувався Баязидом, аби сісти верхи на коня, чим відкривав дурість людей [D’Assigny 1679, 143].

Творення гротескного образу султана як підставки для Тамерлана сягає античної традиції. У давніх авторів образ підставки для сидання на коня символізує швидкоплинність земної влади. Як з’ясували в процесі досліджень Анна Чербо, Маркус Мілрайт та Евантія Бобула, такий сюжет запозичено з історії римського імператора Валеріяна (230 рік), який потрапив у полон і служив підставкою для перського шаха Шапура. Цей приклад надихав християнських моралістів від Лактантія до Джованні Бокаччо, бо мав застерігати володарів від зверхности, нагадуючи їм про швидкоплинність земної влади [Milwright & Baboula 2011, 245]. В образотворчому мистецтві зображення імператора Валеріяна, на спину якого спинається перський правитель Шапур, сідаючи верхи на коня, поширювалися в Європі від початку доби Відродження. Вони і слугували за взірць зображенням Баязида, на спину якого спинався Тамерлан, що поставали від XVI століття. Одним із зображень, які відтворювали жалюгідну долю Валеріяна, є ілюмінація у складі рукописного кодексу початку XV століття з франкомовним перекладом твору Джованні Бокаччо “Des cas de nobles hommes et femmes” (Getty Museum, Ms. 63 (96. Mr. 17), fol. 249v)². Завдяки поширенню творів Бокаччо, як уважає Анна Чербо, образ поверженого Валеріяна вплинув на формування переказу про Баязида, на якого буцім спинався Тамерлан [Cerbo 1996, 240].

Викладач Колеж Руаяль Луї Леруа у своєму метаісторичному творі зіставляє видатних завойовників. Титульний аркуш його праці “Про змінності речей у всесвіті” свідчить, що видання вийшло друком за сприяння короля Франції і Польщі Генріха Валуа. Бран Баязида, якого полонив Тамерлан, розглянуто в зіставленні з прикладами

Александра Великого, Аттіли і Юлія Цезаря. Про поверженого імператора Валеріяна згадано в контексті полону турецького султана, на якого спинався Тамерлан, коли сідав верхи на коня. Леруа зіставляє скутого путами Баязида з мідійцями, на яких Кир наклав золоті ланцюги [Leroу 1577, 108v–109].

Моралізує анонімний автор, який начебто на підставі рукописів видав власну історію Тамерлана французькою мовою в Амстердамі. У розділ його праці цілком присвячений війні Баязида з Тамерланом, у якій останнього показано найбільш гуманним і м'яким з усіх правителів. Він – визволитель Візантії від тирана. Ставлення до Баязида як дикої тварини, на спину якого він спинався, коли вирушав на значні свята, мало застерігати про долю тих, хто вивищується над іншими [Anonym 1678, 191].

Якщо звернутися до орієнтальних джерел, то перебування Баязида в полоні добре занотоване у складі “Зафар-наме” – “Книги звитяг” Тимура, укладеної в 1419–1425 роках. Ця розлога хроніка діянь Тамерлана ґрунтувалася на прижиттєвих записях, згодом зведених до єдиного тому. У “Книзі звитяг” оповідь про бранця не містить щемливої історії поневірянь султана і, мабуть, відображає правдиву версію його перебування в полоні. Укладач “Книги” докладно висвітлює передумови, які спонукали до війни між двома найбільшими мусульманськими керманічами на схилку Середньовіччя, полон султана і його подальшу долю. Після опису битви при Анкарі згадано про полон Баязида, якого захопив Султан-Махмуд-хан. Він наклав пута на бранця і спровадив його до Тамерлана. Сахибкиран (Тамерлан) повелів звільнити руки султана від кайданів і ставитися до нього з повагою. Відтак Тамерлан посадив Баязида перед собою, нагадуючи про настанови, яких ослушався султан. Тамерлан наголосив: хоча Баязида і надалі міг би провадити священні війни, він відхилив усі пропозиції, тому потрапив у такі обставини. На його місці Баязид мав би чинити так само. Присоромлений султан визнав свою неправоту, за яку дістав заслужену покару, тому висловив готовність служити Тамерланові разом із синами. Бувши милосердним, Тимур убрав султана в царський халат, чим підняв йому дух. Султан запитав, чи живі його сини Муса і Мустафа, які перебували разом із ним під час битви. Баязидового сина Мусу віднайшли за кілька днів і привели до Тимура, який надягнув на нього царський халат і відправив до батька. Для Ільдери-ма Баязида звели білий царський будинок, охороняти який поставили Хасана Барласа і Баязида Чимбая. Щодня Тамерлан виказував шану султанові, запрошував до себе і провадив із ним бесіди [Sharaf ad-Din Ali Yazdi 2008, 299].

Згадує про Тамерлана і Баязида у своїй погребовій промові візантійський імператор Мануїл II, однак не про клітку, кайдани та інші атрибути покарання турецького султана, описувані в європейських історичних нараціях. Василевс виголосив це казання з нагоди поховання його брата і деспота Мореї Теодора Палеолога (1407 рік). Промова пересипана прикладами й постатями античності, що наводить місток між світом Давньої Греції і добою Відродження. Баязида у промові названо правителем Азії та господарем Європи, ненависним християнам пронозою, монстром, який плюндрував візантійські землі, врешті *представником Сатани*. За свої діяння турецький султан дістав покарання з рук Тамерлана [Manuel II Palaeologus... 1985, 126–127, 134–135, 156–157].

Мовчить про Тамерланову клітку для Баязида і щоденник домініканця Жана де Султаньє (припускають, що він також був католицьким єпископом у Судаку). Цей єпископ як посол французького короля Шарля VI відвідував Тамерлана в 1403 році. Його реляція сповіщала короля про Тамерланову звитягу над Баязидом при Анкарі. До того турецький султан зазнав слави як переможець у битві при Нікополісі, розбивши в 1396 році війська християнського рицарства, очолювані угорським королем Сигізмундом Люксембургом. Посол нотує особисту вдачу Тамерлана: маючи сім років, він уже уславився як тиран. У наведеному послом переліку загарбаних

завойовником земель міститься і Залізна Брама. Згадуючи цю міфічну землю, Жан де Султаньє засвідчує уявлення про світобудову, що сягають пізньої античності. Історик Єремія, реагуючи на навалу гунів у 395 році і загибель римського світу, записав до загарбників і дикі народи, стримувані Залізною Брамою Александра Македонського за Кавказом. Ці “залізні народи” уважали за згадуваних у Святому Письмі Гога і Магога. Йосиф Флавій оповідає про Залізну Брану і зіставляє скіфів із Магогом, тоді як Єремія визнавав гунів за Магога. Про закритих за неприступними горами Александра гунів, Гога і Магога писав історіограф Росій. Андрій Кесарійський у VI столітті вважав Гога і Магога скіфами Півночі, яких можна називати гунами [Maenchen-Helfen 1973, 4–5]. Про Залізну Брану, яка лежить між двома морями, згадує Йоган Шілтбергер. Автор був бранцем Тамерлана, провівши на Сході кілька років. Про цю місцину Шілтбергер пише в легенді про святого Григорія, яку долучено до його праці. Він зазначає, що святий Григорій через Залізну Брану пройшов до *Великої Тартарії* і Русі, а згодом прибув до папи Сильвестра [Schiltberger 1879, 89, 34].

Пікколоміні в “Космографії” звертається до витоків гунів і турків. Як відомо, саме Пікколоміні віднайшов та оприлюднив Йорданову “Тетику” в середині XV століття. В основі “Тетики”, як припускають, – праця римського богослова Кассіодора, який свого часу служив у готській адміністрації, а відтак утік у Константинополь, де проповідував. Пікколоміні побіжно згадує про виток “мужніх гунів” від відьом і демонів. В оповіді про виток гунів він спирався на “Тетику”, яка докладніше повідомляє про їхню появу у Скіфії: вони зродилися через поєднання вигнаних із готського війська відьом і демонів, які заволоділи ними, давши початок новому народу. Цей народ захопив простір між Доном і Дунаєм; із нього походить Аттіла, який підкорив Паннонію і вдерся в Італію [Piccolomini 1509, 21; The Gothic History... 1915, 85].

Про заселену ясами (предками осетинів) Залізну Брану (нею Александр Македонський іменував гори Кавказу) пише Жан де Султаньє. Серед народів Кавказу, – спростовує легенду домініканець, – немає таких, які зветься Гогом і Магогом. Нагадує посол і про перебування татарського воєначальника Єдиги в Херсонесі й Каффі. У його реляції міститься опис фізичних рис Тамерлана. Він – чоловік віком 60 років, має середній зріст, на вигляд як татарин, має білу бороду-еспаньйолю. Ліва нога, як і ліва рука Тимура безпомічні через ушкоджені нерви. Замолоду Тамерлан брав участь у бійках [Morganvillé 1894, 447–457]. Ще одна звістка західного посла – це щоденник Руя Гонзалеса де Клавіхо, який перебував при дворі Тамерлана в 1403–1405 роках, аж до смерті завойовника. Посол не сповіщає про заграбованого Баязида, але зазначає, що справжнє ім’я Тамерлана (ця версія іранського походження, що означає Тимур Кульгавий, побутує в Європі) Тимур Бег, а отже Залізний Господар. Він кульгає на ліву ногу і має зранені пальці на правиці, ушкоджені під час удару, коли викрадав овець вночі [Narrative of the Embassy... 1859, 77].

Уява авторів доби Ренесансу додавала нових рис до легенди про Тамерланову клітку для Баязида і кормигу турецького керманіча. Розвиток образу поверженого і приниженого Баязида припав на середину XVI століття. Тоді вийшли друком історично-космологічні нарації Джованні Баттісти Рамузіо та Паоло Джовіо. Розлога праця Рамузіо “*Navigazioni e viaggi*”, видана у Венеції в 1543 році, містить передрук укладеного в 1530-х роках послання до папи Климента VII “*Lettera cose di Moscovia*”, автором якого був гуманіст голландського походження Альберт Пігій з Кампені. Передусім слід зазначити, що автор сплутує Тимура-Кутлуга, причетного до вигнання хана Тохтамиша з Орди, і Тамерлана. Така помилка відображалася в подальших описах Тамерлана. Згадано, що Тамерлан, захопивши усю Азію, дійшов до Єгипту, а відтак полонив Баязида, який тримав в облозі Константинополь, і забив султана в золоті кайдани. Далі розповідається про Батія, який удерся до Європи за

часів папи Інокентія IV, знищення Києва тощо [Ramusio 1559, vol. III, 126-v–127-r]. Паоло Джовіо в “Елогії” підійшов ширше до образу Тамерлана, якого також сплутує з Тимуром-Кутлугом. Укладач “Елогії”, – наголошує Анна Чербо, – був затятим в укладенні свого твору, залучаючи як письмові, так і усні джерела. Його опис надає завойовнику Орієнту гротескних рис: завдяки запалим очам обличчя Тамерлана набувало лютого виразу, у нього тверда мускулатура і кульгава, колись скалічена, нога. Полонивши Баязида, Тамерлан закув султана в золоті кайдани і возив у залізній клітці по всій Азії та Сирії аж до смерті. Тамерлан відкидав нарікання якогось генуезького купця, на розмову з яким покликається, на жалюгідний стан султана і милосердя до подоланого: він справедливо карає тяжкого злочинця, який зважився на убивство свого брата [Giovio 1551, 95–96; Cerbo 1996, 241].

Опис Баязидових поневірянь у полоні продовжив Петро Перондіно. У його візії Тамерлан поставав як лютий і кульгавий монстр, подібний до Ганнібала з Карфагена. Уперше таке зіставлення з правителем античності навів Пікколоміні. Про смерть Тамерлана провіщала комета. У полоні Баязид слугував за підставку для сидіння верхи на коня, його примушували підбирати крихти з панського столу, під яким він сидів. Поза тим, в інший час султан перебував під замком у клітці. Під час бенкетування оголена дружина султана мусила подавати чаші з вином. Тамерлан, на взірєць імператора Тиберія, вечеряв у колі оголених дівчат. Бувши свідком цього, Баязид проклинав себе, жадаючи смерті, тож розбив собі голову залізним пруттям клітки. Твердження про примус дружини прислужувати, як і смерть султана, на думку Анни Чербо, запозичені з писань історика грецького походження Лаоніка Халкокондила (1430–1470) [Perondinus 1553, 30–31, 46, 52; Piccolomini 1509, 20-v; Cerbo 1996, 241].

Халкокондил пише, що після поразки в битві при Анкарі Баязид намагався втекти, однак його схопили і привели до Тамерлана. Той запитав, чому султан наважився на битву з ним. Баязида возили на мулі перед військом, яке насміхалося над ним. Султанову дружину, яка була донькою сербського деспота Лазара, поставлено розливати вино на очах чоловіка. На це Баязид закинув Тамерлану низьке походження, яке не дозволяє йому силувати дітей королів, бо ображає тих, походження яких вище за його. Тимур же сміявся з цих слів. Баязидові вельможі намагалися звільнити султана, влаштувавши втечу через підкоп. До намету, де утримувався султан, зробили підкоп, однак спробу втечі було викрито. Помер султан через смуток [Chalkokondyles 2014, vol. I, 256–267]. Наводить Халкокондил і розмову султана Мехмеда з матір'ю Гасана, яка оповідала про шкоду, заподіяну Баязидом своїм людям: справедливість настигла його, і він був знищений Тимуром [Chalkokondyles 2014, vol. II, 354–355].

Святий Леонард і ув'язнення Баязида

Увага до постаті Тамерлана набувала ваги в контексті спротиву турецькій загрози та руху конциліярзму. Одним із перших, хто написав окремий трактат, присвячений Тамерланові, був Бельтрамо Леонардо Міньянеллі (1370–1455), який подорожував країнами Орієнту і здійснив прощу в Єрусалим. Міньянеллі володів арабською, знався також на перській і турецькій мовах. З поверненням до Європи долучився до засідань собору в Констанці, а в 1416 році уклав першу біографію східного правителя. Докладного повідомлення про Тамерлана, як уважається, потребував Сигізмунд Люксембург, який протистояв турецькій навалі [Fischel 1956, 201–232; Piemontese 1996, 213–226]. Припускаю, що джерелом для творення легенди про клітку і кайдани Баязида була книга Дітріха Ніхаймського (1345–1418), присвячена подоланню Великої схизми Заходу. У ній згадано про зображуваного зазвичай з кайданами святого Леонарда, патрона в'язнів. Така нарація могла нав'язати образ скутого Баязида, запротореного в клітку.

Кар'єра Дітріха розгорталася на папському дворі. Попервах він служив у канцелярії в Авіньйоні, а згодом вирушив до Рима, де дістав свячення єпископа, але своєї дієцезії здобути не спромігся. Дітріху належить значний трактат (“*Avisamenta pelcherrima de unions et reformatione membrorum et capituli fienda*”) з програмою реформ, покликаних здолати Велику схизму церкви. Його розлогі “Три книги про схизму” відбивають сучасні для нього події, оправлені розлогими роздумами. Дітріх завершив укладати “Три книги про схизму” близько 1410 року, записуючи до них стислі відомості про Тамерлана. Трактат побутував у рукописах, а від XVI століття видавався друком. XXX розділ своєї праці Дітріх присвятив Тамерланові (“*Tamberlanus rex Damascum capit atque diripit*”), де переказує і легенду про Гога і Магога, замкнених Александром Великим за горами Каспію (зазвичай ідеться про Кавказ). В описі народів-покручів Дітріх покликається на блаженного Августина, який “більше говорить про це”. Далі звертається до теми ангелів і молитов, закликаючи апелювати для порятунку на морі до святого Миколая, а ув'язненим – до святого Леонарда. Творчо оброблена авторами доби Відродження згадка про святого Леонарда створила яскравий образ, закарбований у різноманітних писаннях упродовж століть.

Культ святого Леонарда, поширений у Західній Європі за часів Середньовіччя, набув нового розвитку за доби Ренесансу. Святого Леонарда зазвичай зображувано з ланцюгом і кайданами, що вирізняє цей культ із-поміж інших. Образи святих зі знаряддями тортур, яких вони зазнавали, впливали на формування іконографії мучеників, однак середньовічна легенда про Леонарда наголошує на силі молитви, а не оповідає про тортури мученика. Леонард став християнином разом із Хлодвігом, королем франків. У складі “Провідника прочан” у Сантьяго-де-Компостела (середина XII століття) стверджувалося: світом ширяться милість Божа і слава Леонарда Лімузинського, завдяки чеснотам якого тисячі в'язнів звільнюються з-за ґрат. У подяку кайдани звільнених в'язнів розвішувано всередині і довкола базилики святого, що збігалось зі звичаєм підвісів вотивного характеру в костелах за одужання. Про звільнення в'язнів святим Леонардом оповідає його Житіє, записане до складу “*Legenda aurea*”. Зрікшись єпископства, наданого королем, він звів церкву, де зосередився на молитві. Кожен в'язень, чиє ім'я згадував Леонард у молитві, діставав визволення від пут. Ці звільнені приходили до святого і приносили йому свої кайдани. Одне з ранніх зображень святого Леонарда з кайданами і ланцюгом – скульптурне різьблення XII століття у храмі його імені в Сіпонті, Італія [Richardson 2015, 165–194]. Образ святого, завдяки зверненню до якого відбувалося звільнення, культивувався в добу Відродження. Поставали нові храми під іменем Леонарда, оздоблені зображеннями пут і кайданів. У центральній частині триптиху із Житієм святого Леонарда (цей шкід створено близько 1520/30-х років, зберігається в Берлінському держмузеї, Kupferstichkabinett Kd Z 4647) міститься зображення в'язнів, обтяжених кайданами. Вони стоять навколішках довкола вітаря. В антверпенському вітарі пасійного змісту (1516 рік, катедральний собор Vasteras) та в соборі Святої Женев'єви в Зепперені 1509 року також зображено в'язнів. Вони навколішках і з кайданами стоять перед святим. Зовнішні стіни храму Святого Леонарда в бельгійському Зутлеу оздоблено барельєфами з кайданами [Suikerbuyk 2020].

Поштовхом для розвитку культу патрона в'язнів стало відкриття реліквій святого (були здобуті його мощі). Віднайдені в 1403 році у храмі Святого Леонарда в Нобла реліквії розташували на вітарі у залізній клітці на трьох замках. У такому ж стані мощі святого зберігаються нині³. У трактаті про Велику схизму Заходу Дітріх Ніхаймський лише побіжно згадує про Баязида, однак мовчить про полон турецького султана і поготів про його ув'язнення в клітці. Натомість згадує про війну Баязида з Візантією: впродовж вісьмох років тривала облога Константинополя і Пери, “майже захоплених” турками, однак, прочувши про наближення Тамерлана, султан

розпустив військо. Битва між сторонами за участі п'ятисот тисяч бійців тривала багато днів. Молодший Баязидів син потрапив до рук візантійського імператора, як і два інші [Theodorici de Nym 1890, 172–175].

Легенда про кормигу Баязида в польській та українській історіографії

Як згадано, Бернард Ваповський був одним із перших, хто долучив легенду про поневіряння Баязида в Тамерлановій неволі до оповідей про Вітовтові виправи на ординців. Його розлога історична нарація побутувала в рукописному вигляді, а видана була щойно у середині XIX століття в польському перекладі. Слід зазначити, що сам список хроніки датується серединою XVI століття, себто створювався близько двадцяти років після смерті автора. Рукописний твір Ваповського впливав на історіюписання в Короні Польській у другій половині XVI століття. Ще перед тим як стати істориком при дворі Жигимонта Старого, Ваповський тривалий час перебував у Римі та папському дворі (1505–1515), куди потрапив за сприяння Еразма Цьолека. Відтак, із поверненням до Корони Польської, Ваповський дістав посаду секретаря при королівському дворі та першого офіційного історика.

Та сталося, що у хроніці, знаній під іменем Ваповського, бракує кінцевої частини. Втрачена й перша частина його праці, що висвітлює події минулого аж до 1380-х років [Dziuba 1998, 113–125; Smołucha 2018, 183–194]. Хроніка висвітлює виправу проти степовиків таким чином: Вітовт, готуючись до походу на ординців, зібрав військо і вирушив на татар, керманічем над якими був Тамерлан. Володар татар, – веде далі Ваповський, – народився простим вояком, однак захопив під свою владу татар, грузинів, тюрків, персів, мідійців, а також Вірменію і Месопотамію. Перейшовши Євфрат, він звоював турків на межі Галату й Бетинії, захопив Баязида, скув його золотими кайданами і вже ніколи не звільнив. Перед тією битвою в небі було видно вогонь комети [Wapowski 1847, 134]. Згадки про комету, якими рясніють і літописні описи, що відображають виправу на Ворсклу, можуть мати візантійські витоки. Маркус Мілрайт зазначає: для оповідей про Тамерлана цілком характерні описи такого космічного явища. До того ж поява місяця чи сонця в мистецтві доби Відродження символізувала Апокаліпсис [Milwright 2006, 326].

Під час облоги певного міста, – веде далі Ваповський, – першого дня Тамерлан сідав у білому наметі, другого дня – у червоному, а третього – у чорному. Білий колір означав милість для тих, хто піддається завойовникам першого дня, червоний – смерть для всіх дорослих, а чорний прирікав цілковите винищення. Перераховуючи завойовані Тамерланом землі Малої Азії (Смірна, Антіохія, Дамаск, Севеста, Триполі і Сирія), Ваповський зазначає, що завойовник захопив великі міста, пограбував їх і дощенту зруйнував. Єгипетського султана відкинув за Пелусію і здобув терени від Нілу аж до Дону. Від берегів тієї річки жах війни охопив Польщу і Литву. До Дону, що розділяє Європу та Азію, прибув Вітовт, де бився з Тамерлановими воєначальниками, яких поконав і відігнав подалі (тут ідеться про першу виправу литовсько-польських військ). Литовський князь вивів багатьох татарських бранців у Литву, де й осадив. У всіх наступних війнах Вітовт отримував від них значну допомогу, позаяк вони вправні лучники і вершники [Wapowski, 72; 1847, 135].

Марцін Кромер, а за ним Ян Гербурт, переказують історію про ув'язнення Баязида в клітці в контексті виправи на Ворсклу. Обидва автори пишуть, що “імператор над варварами Тамерлан”, який мав низьке походження, подолав турків, захопив Баязида, якого посадив у клітку і возив по світу. Обидві праці вийшли друком у Базелі в друкарні Опорінів [Cromeri 1555, 368; Herburto 1571, 205]. Станіслав Сарніцький повторив усталену вже на той час звичку вписувати легенду про Тамерланову клітку в нарацію про битву на Ворсклі, яку оздобив античними мотивами: Баязид звитяжив, наче Мітридат Помпея, однак був переможений Тамерланом, скіфським імператором. Відтак султана посадили до залізної клітки і так возили

Азією. У контексті битви на Ворсклі згадано про Спитка Мельштинського і Щуковського, який закидав володарю Поділля боязнь війни через кохання до жінки (подію датує 1396 роком). Мельштинський закликав до перемовин із татарами. Вітовт, утікаючи після поразки, рухався пішки. Тут же згадано про виведення татар до Литви і розселення поблизу річки Ваки, неподалік Вільна [Sarnicci 1587, 341]. Зіставлення з античними мотивами битви при Анкарі вже побутувало на той час у європейських публікаціях. Про битву між Мітрідатом та Помпеєм у цьому ж контексті пише Паоло Джовіо в “Елегії” [Giovio 1551, 95].

Оповідку про ув’язненого Баязида повторив історик італійського походження Алессандро Гваньїні, чия праця “Хроніка Європейської Сарматії” побачила світ у новій редакції у Кракові 1611 року. Вона втричі більша за видання 1581 року. У перебігу першого видання праці Гваньїні стався скандал щодо авторства: Мацей Стрийковський оскаржив Гваньїні у крадіжці його рукопису “Хроніки”, який італієць буцімто використав для укладення власної книги. Стрийковський навіть звернувся в 1579 році зі скаргою до короля, ставлячи на карб Гваньїні привласнення укладеного ним “Опису Європейської Сарматії”. На початку 1570-х років, під час написання “Хроніки”, Стрийковський служив у Вітебську під орудою італійця. Зваживши на аргументи покривдженого, король пристав на бік Стрийковського. 14 липня 1580 року у Вільні король надав привілей з підтвердженням авторства Стрийковського [Diachok 2004, 314, 317].

Утім, книги Стрийковського і Гваньїні розбіжні за змістом і жанром. Окрім хронографічних викладів, у Європі в добу Відродження широко розійшлися публікації, що ґрунтувалися на космографічному викладі. Такі трактати, що спираються на приклади античних авторів Птолемея та Меле, містили описи різних країв і народів світу, їхніх звичаїв, віри й побуту. Так от Марцін Кромер попервах опублікував хронологічний виклад минулого Корони Польської – “De origine et rebus gestis Polonorum” (1555). Однак правдивим ключем для розуміння минулого Кромер уважав свій твір космографічного змісту, в якому описував звичаї народу, – “Polonia sive de situ, populis, magistratibus et Republica regni Polonia” (1577). Космографічного жанру дотримувався Гваньїні, тоді як основу хроніки Стрийковського становить послідовний виклад минулого. Одним із перших такого розподілу дотримувався Мацей Меховіта, який окремо видав хронографічний виклад Корони Польської, а відтак опис космографічного змісту “Про дві Сарматії”. Опісля видання “Опису Сарматії” Гваньїні надрукував власний хронографічний виклад минулого Речі Посполитої – “Rerum Polonicarum, libri tres” (Франкфурт, 1584).

У публікації Гваньїні “Хроніка Європейської Сарматії” наведено виклад про дві виправи Вітовта проти ординців, у контексті яких згадано і про ув’язненого в Тамерлановій клітці султана Баязида: “Мурад потім, узявши Фригію і дві Мізії, породив Баязида, який захопив Македонію, Фессалію, Боснію, Атени, Галліополь, Соганлік, Димотин, Дарданелли і Адріанополь – столицю Болгарії. Від нього константинопольський імператор утік до Італії та Франції, де чекав допомоги для оборони від неприятеля. Але за це Баязида покарав бич Божий за християн. Тамерлан, цар татар заволзьких, захопивши всю Скіфію, Персію, Азію і Єгипет, спіймав Баязида, зв’язав золотими ланцюгами і, возячи в залізній клітці, уморив” [Guagnini 2007, 821–822]. Цей опис ув’язнення турецького султана лише певною мірою збіжний з оповіддю хроніки Стрийковського (1582). У ній образ ув’язненого Баязида долучено до опису Вітовтових виправ на татар, перед описом походу на Віслу. Стрийковський обрав віршовану форму викладу для опису цієї частини. Такий прийом подібний до нарації Джовіо, який завершував кожен розділ своєї праці кодою з підсумком у віршах. Стрийковський пише про поразку Баязида, якого Тамерлан схопив і возив у клітці, наче пташку, з великим тріумфом [Strykowski 1846, III].

Дві версії про Тамерланів полон Баязида постають на сторінках історичних нарацій Марціна та Йоахима Бельських. Перші видання Марціна Бельського здебільшого зводяться до оповіді про міжнародний відгомін битв між двома орієнтальними володарями і мовчать про польську інтерпретацію. У першому такому виданні, що сягає 1551 року, згадка про Баязида долучена до розлогого тексту про татарських амазонок. Цьому виданню притаманні риси історичної нарації та космографічної, відображення чого можна побачити в розлогій назві праці: “Kronika wszytkiego świata, na sześć wieków, Monarchie czterzy rozdzielona, z Kosmografią nową i z rozmaitemi Królestwy, tak pogańskimi, Żydowskiemi, jako i krześciańskimi, z Sybillami i prorocłwy ich, po polsku pisana, z figurami”. У ній мова йде про загарбницьку політику Баязида щодо земель Візантії. Султан захопив Тракію, Фессалію, Македонію, Аттику, Іллірію та ін. Здійснював наїзди на Константинополь у 1395 році, аж раптом нагодився Тамерлан, якого прислав великий татарський імператор Хам до Азії за здобиччю. Той же натрапив на Баязида, тож розпочав загарбницьку виправу, захопивши Дамаск у Сирії, здолав 300-тисячне військо турецького султана, а його самого запровадив до залізної клітки, яку носили перед військом, аби показувати підданам. Коли Тамерлан вирушав на визначні події, то, сідаючи на коня, спинався на спину султана, наче на лавку. Баязид помер за два роки в тій самій клітці, а його сини, узрівши нещастя батька, розбіглися [Bielski 1551, 119].

У наступному виданні Бельського також описано міжнародний контекст протистояння східних володарів, без згадки про Вітовтові виправи. Зокрема, до “Kroniki, tho iest Historyi świata” долучено оповідь про поразку християнських військ у битві при Нікополісі, про що докладніше писав Ян Длугош. Відповідно до історичної канви, попервах зосередження 100-тисячного війська в Буді (липень 1396 року) спонукало султана Баязида вирушити до берегів Дунаю. Під час військової сутички турки влаштували засідку і розбили французьку кавалерію, що призвело до поразки, а відтак і масового винищення християнських бранців 25 вересня. Згодом турки повернулися до облоги Константинополя і Мореї. Через поразку війська загинув цвіт французького рицарства [Nicol 1999, 304].

На відміну від попередньої стислої нарації про Баязида, нова версія оповідає про вдачу султана: “Цей Амуратів син мав гострий розум, він хтивий до всього, сміливий. Своєю міццю і хоробрістю розширив межі держави коло Тракії, узяв ув облогу Константинополь та Перу”. Він воював із грецькими землями, захопивши Фессалію, Македонію, Фокіду й Аттику. Аби помститися за смерть свого батька, Баязид воював із Сербією, Боснією і Болгарією. Саме болгар оскаржувано в загибелі Баязидового батька. Одні з цих земель він забрав під свою владу, а з інших брав данину. У передмістях Константинополя випалив поля, будівлі, розкішні сади. Султан так довго тримав ув облозі місто, що василевс вирушив шукати допомоги в Італії та Франції. Місто ж, стиснуте голодом, було готове віддатися завойовникові, бо той вже вісім років перебував у його околицях. Він легко розбив угорців і французів, які вирушили на допомогу, тож Сигізмунд заледве врятувався втечею. Звитяга при Нікополісі дала змогу Баязиду повернутися до облоги Константинополя, яку він тримав наступні два роки. Падіння міста попередила поява Тамерлана – “великого й міцного татарського цісаря”. Битва між двома східними вождями відбулася на межі Бетинії й Галату. Баязида, вщент розбитого Тамерланом, спіймали і закули в золоті ланцюги, посадили у клітку і возили всю Азією, аби відзначити звитягу, бо на полі битви згинули 200 тисяч турків. Бельський зазначає, що, відповідно до записів, військо Тамерлана сягало дванадцяти сотень тисяч бійців. Згодом Баязида відпустили і він помер наглою смертю. Тамерлан запанував попервах у Партії, а відтак захопив Скіфію, Албанію, Персію, Мідію, Месопотамію, Вірменію. Він перетнув Євфрат із військом, до якого входили 600 тисяч піших бійців і 400 тисяч вершників, із якими захопив Малу Азію. У ті часи татари запанували від Волги і до

Нілу, захопивши Смірну, Антіохію, Севастію, Триполі та інші заможні міста. Здолавши короля і султана Єгипту, Тамерлан загарбав Дамаск і спалив Каффу, яка “розташована на Перекопському півострові”. Тамерлан був чоловіком жорстоким, наче Божий гнів. Він захопив майже всю Азію, загарбавши землі, королівства, скарби і людей. Відтак повернувся з військом і заснував велике місто, надавши йому награвоване. Помираючи, полишив королівство двом синам, які розсварилися поміж собою, тому воно занепало, а частина перейшла Баязидовим синам [Bielski 1564, 240-r-v].

Зовсім іншого кшталту надано нарації про Тамерланову клітку для Баязида в спільній “Хроніці” батька і сина Бельських, де вона є частиною оповіді про Вітовтову виправу. Зміст повторює особливості нарацій Яна Длугоша і Бернарда Ваповського. Слідом за Длугошем у “Хроніці” згадано про застереження короля і королеви щодо виправи. Королева Ядвіга буцім відмовила від походу багатьох рицарів: “духом майже пророчим [передбачала] його поразку”. Не дбаючи про шкоду, у виправу вирушили Рафал Тарновський, син сандомирського каштеляна Яшка, Судивой Остророг, Доброгост Самотульський, мазовецький воєвода Ян Гловач, Ян Домбровський, Варцич Мніховський, плоцький воєвода Соха, Томаш Вежинек і краківський воєвода Спитко з Мельштина, якого, усупереч волі королеви, король зробив графом на Поділлі за два роки перед тим. Сповнений добрих сподівань, Вітовт прибув до Києва, де оглядав шикування війська. Він вирушив проти татар, над якими на той час панував Тамерлан – великий воїн, який хоч і мав скромне походження, однак завдяки своїм діям підкорив і загарбав майже всю Азію. Він здолав турецького імператора Баязида і наказав носити його поперед себе в залізній клітці і через нього на коня всідався. Коли Тамерлан здобував міста, тоді першого дня сидів під білим наметом, другого – під червоним, а третього – під чорним. Білий означав милість, червоний – пролиту кров, а чорний – знищення цілого міста. Пишуть про нього, що мав військо дванадцять разів сто тисяч, тому *цілий світ тремтів перед ним* [Bielski 1597, 283].

Додаткових деталей битви надано в хроніці київського автора Яна Бінвільського, чий історичний компендіум постав у 1640-х роках. У переказі Бінвільського легенда зазнала додаткових змін, хоч і збіжна почасти зі згаданими хроніками: попри просте походження, завдяки своїм здобуткам та опануванню турецьких земель хан наказав возити *себе* в залізній клітці. Щодня він змінював колір своїх наметів: червоний символізував пролиту кров, білий – милосердя, а чорний – знищення земель. Битву на Ворсклі в цій хроніці датовано 14 серпня 1397 року. Зазначено, що Вітовт вирушив у виправу проти татар, де панував тоді Тамерлан, і перетнув річки Сулу, Хорол, Псел та вийшов до Ворскли. Тоді ж Єдига прибув з військом із-за Дону. Литовські шерехи, узрівши велике татарське військо, стривожилися. Вітовт вислав своїх послів до Тамерлана, питаючи, чому той прибув у ці краї. Литовський князь заявив: *прибулець має йти геть з тих ланів, бо вони (військо християн) готові померти за них*. На це Тамерлан відказував, що здолав мідійців, персів, турків та інші народи і держави, тому забажав собі і їхню землю. Якщо ж князь жадає миру, то мусить надати ханському синові ці землі і сплачувати щорічну данину.

Запис про данину і ханського сина не випадковий. Йоаким і Марцін Бельські, хроніка яких частково відтворює запис Йогана Позільге про перебіг битви на Ворсклі, докладніше оповідають про синів і данину. Побіжна згадка прусського автора про спробу перемовин між ординцями і литовцями у хроніці Бельських набула форми розлогого діалогу між протиборчими сторонами. Спитек із Мельштина буцім нагадував і про те, що вони готові тут померти за ті лани, на що Єдига відповів, що Тамерлан, його господар, підкорив Мідію, Персію і Туреччину та інші народи Азії, вирішив і в Європі собі здобути землі. “Аби бути в мирі з ним, надайте йому своїх синів і сплачуйте щороку данину”. Коли ж послі переповіли такі умови, Вітовтове

військо одразу скочило на коней, бо рицарі воліли померти, аніж так учинити [Bielski 1597, 282–283]. Бінвільський продовжує: “Тоді Вітовтові війська рушили уперед, його залога довго билася”. Однак, здолані татарами, рицарі почали відступати в тил. Вітовт, побачивши втечу свого війська, яке не міг стримати, почав і сам рятуватися втечею. Після звитяги татари пішли в Каффу, яку здобули і спалили, а також вдалися до інших місцин, де мешкали греки. Вітовт не давав татарам переправитися через Дніпро і звів замок на річці, який донині зветься Таван. У битві загинули Андрій (полоцький князь), Дмитро Корибут. Перетнувши Дніпро, татари опинилися під Луцьком на Волині, кияни ж відкупилися, сплативши 3 тис. [литовських] рублів. Наступного року хан Єдига заходився чинити шкоду в околицях Києва, спалив місто, але не дав ради захопити замок [Mytsyk 2002, 65].

Згадка в текстах Ваповського, Бельських та Бінвільського історії про три намети, у яких навперемін перебував Тамерлан під час облоги певного міста, не випадкова. Вона побутовала в публікаціях італійських авторів середини XVI століття. Анна Чербо наводить низку описів, у яких згадано історію про зміну наметів: Марко Гваццо, Ніколо Грануччі, Перондіно і Джовіо [Cerbo 1996, 245]. У своїй “Хроніці” Марко Гваццо описує діяння Тамерлана в окремому розділі – “*Tamorlano di Scitia*”, у якому під 1395 роком оповідає про виправу на Схід, розгром Баязида та подальші поневіряння султана в полоні. Баязида посадили в бронзову клітку, з обіднього столу йому скидали крихти, наче псові, на нього спиналися при сиданні на коня. Схоже на те, що саме Гваццо одним із перших італійських авторів додає у своїй праці оповідку про зміну наметів Тамерланом [Guazzo 1553, 285–286]. Ніколо Грануччі сплутує Тамерлана з Тимуром-Кутлугом, пояснюючи його ім’я як “щасливе залізо”. Оповідає про виправу на Волгу, різні кольори наметів та поразку Баязида при горі Стелла (Анкара) [Granucci 1569, 58r–58v]. Введення до історіописання оповідки про три намети засвідчує те, у який спосіб відбувалося творення ренесансного історіописання завдяки компілюванню й нагромадженню різних повідомлень. Тамерланів звичай змінювати барви наметів, попри низку італійських повідомлень, ще раніше згадувався в німецькому джерелі, а саме в укладеній Валентином Мюнцером у 1549 році хронографії. Мюнцер під 1398 роком оповідає про цей Тамерланів звичай, що міг підживлювати уявлення авторів Корони Польської у творенні їхньої нарації про Тамерлана і виправу на Віслу. Наводячи звичай змінювати намети під час облоги міста, Мюнцер пише, що чорний колір шатра мав сповіщати про знищення міста в порох: *der Statt verbergung inn grund* [Müntzer 1550, *clvii*].

Стисло оповідає про виведення татар у Литву та клітку Тамерлана “Київський літопис” XVII століття. Тут згадано про те, що 1394 року Тамерлан схопив турецького цісаря Баязида, заградував його в клітці, у якій возив. Помер Баязид, удавившись рибною кісткою чи через сором. Тоді ж Вітовт воював із татарами і вивів кільканадцять юрт (гуків) у Литву, яких осадив поблизу Вільна, на річці Ваці, де вони живуть донині [Sbornik letopisey... 1888, 73–74]. Вторить своїм попередникам Феодосій Софонович, який описує дві битви – першу, вдалу, з виведенням татар, а другу, що завершилася поразкою. Його “Хроніка зі стародавніх літописів” побутовала в рукописних списках, а укладалася в 1660-х роках. Як уважається, на хроніці ґрунтується “Синопис” Інокентія Гізеля. Однак у складі “Синопису” годі шукати згадок про Вітовтові виправи на татар, як і перехід Смоленська під владу Литви, про що неодмінно писали литовські і польські хроніки з нагоди тих подій. Софонович іменує Тамерлана Тимуром-Аксаком; пише про низьке походження завойовника, який, попри це, був щасливим і мужнім. Після звитяги над Баязидом Тамерлан возив його в залізній клітці. З тим Тимуром-Аксаком та Єдигою зійшовся в битві Вітовт, перетнувши річку Псел у Дикому Полі, однак, переможений татарами, утік. Під час битви загинули брат короля Андрій та Дмитро Корибут із синами [Sofonovych 1992, 181].

Висновки

Історія про поневіряння Баязида в Тамерлановому полоні мала значне поширення в європейському культурному просторі від Британії до берегів Дніпра в добу Відродження. Легенда набувала нових рис та інтерпретацій. Найімовірніше, основою оповідки був культ святого Леонарда із притаманними для нього кайданами і кліткою. Згадка про святого, який був патроном ув'язнених, у розділі Дітріха Ніхаймського про Тамерлана могла впливати на складання опису поневірян Баязида в полоні. Легенда про Тамерланів бран турецького султана з плином часу набула розвитку. До клітки, кайданів та спинання на Баязида додалися розмисли моралістичного змісту, що надавали наснагу для творців драматичних творів. На підставі гаданої Баязидової драми в полоні постали музичні та образотворчі твори. Не до кінця з'ясовано походження сюжету про зміну Тамерланом наметів. Перший такий запис у Бернарда Ваповського мав би постати раніше, аніж він фіксується в західноєвропейських публікаціях. Саме Ваповський першим увів історію про Баязидів полон до нарації про Вітовтові виправи проти ординців, одна з яких завершилася поразкою литовського війська в битві на Ворсклі. Схоже, що він узяв за приклад Мацея Меховіту, який уперше згадав про Тамерлана після нарації про поразку литовців. Рукопис Ваповського датується серединою XVI сторіччя, тож кодекс постав після смерті автора, як і нарація про заміну кольору наметів Тамерланом під час облоги міста. Поширення оповідки в українських історичних писаннях XVII століття добре засвідчує, що місцева еліта була охочою до знань про минуле. Те, що при творенні нарацій хронологічного чи космографічного змісту залучалися сюжети легендарного походження, розкриває шляхи її творення в добу Відродження. Суттєвим є і те, що допитлива європейська публіка могла здобувати знання про постаті й звичаї Орієнту саме завдяки таким писанням.

¹ This study has been conducted within the framework of research group “Polycentricity and Plurality of Premodern Christianity” at Goethe University of Frankfurt am Main, with the support of German Research Foundation (DFG).

² Vocaccio G. Des cas de nobles hommes et femmes // Getty Museum. Ms. 63 (96. Mr. 17). URL: <https://www.getty.edu/art/collection/object/107RJE> (дата звернення: 1.09.2022).

³ The annual feasts of Saint Leonard. URL: http://www.ostensions-saint-leonard.fr/?page_id=832 (дата звернення: 1.09.2022).

REFERENCES

- Annales Ecclesiastici* (1874), Theiner A. (ed.), T. 27 (1397–1423), Barris-Ducis, Roma.
- Anonyme (1678), *Histoire du Grand Tamerlan*, Abraham Wolfgang, Amsterdam.
- Bernardini M. (1989), “Tamerlano e Beyazid in gabbia. Fortuna di un tema storico orientale nell’arte e nel teatro del Settecento”, in A. Gallotta and U. Marazzi (eds), *La conoscenza dell’Asia e dell’Africa in Italia nei secoli XVIII e XIX*, Vol. II, Naples, IUO, pp. 729–760.
- Bernardini M. (2022), “Alexandre-Tamerlan à l’époque de Karlowitz”, in E. Borromeo, F. Hitzel and B. Lellouch (éds), *Dechiffrer passé le passé d’un empire: Hommage à Nicolas Vatin et aux humanites Ottomanes*, Vol. 27, Peeters Publishers, Louvain, pp. 57–74. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctv2tjdg3b.6>
- Bielski M. (1551), *Kronika wszytkiego świata, na sześć wieków, Monarchie cztery rozdzielona, z Kosmografią nową i z rozmaitemi Królestwy, tak pogańskimi, Żydowskiemi, jako i krześciańskimi, z Sybillami i prorocłwy ich, po polsku pisana, z figurami*, Helena Unglerowa, Kraków.
- Bielski M. (1564), *Kronika tho iesth Historya swiata na sześć wieków a cztery monarchie rozdzielona*, Mattheusz Siebeneycher, Kraków.
- Bielski M. & J. (1597), *Kronika Polska*, Jakub Sibeneycher, Kraków.
- Bracciolini P. (1993), *De varietate fortunae*, O. Merisano (ed.), Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki.

- Callimachi P. (1533), *Eperientis de bello Turcis inferendo oratio*, Officina Seceriana, Haganoe.
- Cerbo A. (1996), “Il Tamrelano negli ‘Elogia’ di Paolo Giovio”, *Oriente Moderno*, Anno 15, Nr. 2, pp. 227–249.
- Chalkokondyles L. (2014), *The Histories*, A. Kaldellis (transl.), Vol. I–II, HUP, Cambridge, Mass.
- Cherefeddin Ali d’Yezid (1722), *Histoire de Timur-Bec connu sous le nom du grand Tamerlan*, P. de la Croix (trad.), Amaury, Paris.
- Cromeri M. (1555), *De origine et rebus gestis Polonorum*, Per Ioannem Oporium, Basel.
- D’Assigny M. (1679), *The History of Tamerlan the Great*, S. Heyrick, London.
- Diachok O. (2004), “Khronist Alessandro Guagnini”, *Ukraiins’kyi arkhеohrafichnyi shchorichnyk*, Vol. 11/12, pp. 299–321. (In Ukrainian).
- Długosz J. (2009), *Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, Ks. X: 1370–1405, PWN, Warszawa.
- Du Bec J. (1602), *Histoire du grand Tamerlanes*, Leonart Fiscelle, Lyon.
- Dziuba A. (1998), “Wczesnorenesansowa kronika polsko-łacińska: Z badań nad prozą Bernarda Wapowskiego”, *Roczniki Humanistyczne*, T. XLVII, z. 3, pp. 113–125.
- Fischel W. J. (1956), “A New Latin Source on Tamerlane’s Conquest of Damascus (1400/1401): (B. de Mignanelli’s ‘Vita Tamerlani’ 1416)”, *Oriens*, Vol. 9, No. 2, pp. 201–232. DOI: <https://doi.org/10.2307/1579274>
- Franck S. (1534), *Weltbuch*, U. Morhart, Tübingen.
- Franck S. (1536), *Chronica*, Willem Gailliart, Hans Varnier, Ulm.
- Ginzburg C. (1977), *Il nicodemismo: Simulazione e dissimulazione religiosa nell’Europa del’500*, Giulio Einaudi editore s. p. a., Torino.
- Giovio P. (1551), *Elogia virorum bellica virtute*, Laurentii Torentini Ducalis, Florentiae.
- Granucci N. (1569), *L’eremita, la carcere e il diporto*, Francesco Fagiani, Lucca.
- Greenblatt S. (2001), *Hamlet in Purgatory*, Princeton University Press, Princeton.
- Guagnini A. (1584), *Rerum Polonicarum Tomi tres*, Ioan Wechelus, Francofurti.
- Guagnini A. (2007), *Khronika Evropeiskoi Sarmatii*, J. Mytsyk (ed.), Kyiv Mohyla Academy, Kyiv. (In Ukrainian).
- Guazzo M. (1553), *Cronica*, Francesco Bindoni, Venetia.
- Herburto I. (1571), *Chronica sive Historiae Polonicae compendiosa*, ex Officina Oporiniana, Basel.
- Ibn Arab Chah (1658), *L’Histoire du grand Tamaerlan*, P. Vattier (transl.), Remy Soubret, Paris.
- Ibn Arabshah (1936), *Tamerlane or Timur the Great Amir*, J. H. Sanders (transl.), Luzac & Co, London.
- Kryms’kyy A. (1924), *Istoriya Turechchyny*, Drukarnya Ukrayins’koyi Akademiyi Nauk, Kyiv. (In Ukrainian).
- Leroy L. (1577), *De la vicissitude ou variété des choses en l’univers*, Pierre l’Huillier, Paris.
- Maenchen-Helfen J. O. (1973), *Huns: Studies in Their History and Culture*, University of California Press, Berkeley.
- Manuel II Palaeologus Funeral Oration on His Brother Theodore* (1985), J. Chrysostomides (intr., transl.), Association for Byzantine Research, Thessalonike.
- McJannet L. (2006), *The Sultan Speaks: Dialogue in English Plays and Histories About the Ottoman Turks*, Palgrave Macmillan, New York.
- Miechowita M. (1521), *Chronica Polonorum*, Hieronim Wietor, Kraków.
- Milwright M. (2006), “So Despicable a Vessel: Representations of Tamerlane in Printed Books of the Sixteenth and Seventeenth Centuries”, *Muqarnas*, Vol. 23, pp. 317–344.
- Milwright M. and Baboula E. (2011), “Bayezid’s Cage: A Re-Examination of a Venerable Academic Controversy”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, IIIrd Series, Vol. 21, No. 3, pp. 239–60. DOI: [10.1017/S1356186311000204](https://doi.org/10.1017/S1356186311000204)
- Moranvillé H. (1894), “Mémoire sur Tamerlan et sac our un dominicain, en 1403”, *Bibliothèque de l’École des Chartres*, pp. 447–457.
- Müntzer V. (1550), *Chronographia oder Beschreibung der Jaren vonn anfang der Welt biß auff unsere Zeyt*, Apiarius, Bernn.
- Mytsyk J. A. (2002), “Litopys Yana Binvil’s’koho”, *Naukovi zapysky NaUKMA*, Vol. 20, Pt. 2, pp. 60–77. (In Ukrainian).

- Narrative of the Embassy of Ruy Gonzales de Clavijo* (1859), C. R. Markham (transl.), Hakluyt Society, London.
- Nicol D. (1999), *The Last Centuries of Byzantium*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Perondinus P. (1553), *Magni Tamerlanis Scytharum Imperatoris Vita*, Torrentinus, Florentiae.
- Piccolomini E. S. (1509), *Cosmographie*, Stephanus, Parisii.
- Piemontese A. M. (1996), “Beltramo Mignanelli sense biografo di Tamerlano”, *Oriente moerdno*, An. 15, Nr. 2, pp. 213–226.
- Ramusio G. B. (1559), *Navigazione viaggi*, Vol. III, Stamperia de Giunti, Venetia.
- Richardson J. N. (2015), “Between the Limousin and the Holy Land: Prisoners, Performance, and the Portal of San Leonardo at Siponto”, *Gesta*, Vol. 54, No. 2, pp. 165–194. DOI: <https://doi.org/10.1086/681953>
- Sarnicii S. (1587), *Annales, sive de origine et rebus gestis Polonorum et Lituorum*, Aleksey Rodecki, Kraków.
- Saunders C. (1681), *Tamerlane the Great: A Tragedy*, Richard Bentley and M. Magnes, London.
- Sbornik letopisey, otnosyashchikhsya k istorii Yuzhnoy i Zapadnoy Rusi* (1888), Tipografiya G. T. Korchak-Novits'kogo, Kyiv. (In Ruthenian).
- Scriptores rerum Prussicarum* (1866), T. Hirsch, M. Töppen and E. Strehle (eds), Verlag von S. Hirzel, Leipzig.
- Sharaf ad-Din Ali Yazdi (2008), *Zafar-name*, A. Akhmedov (transl., com.), SAN'AN, Tashkent. (In Russian).
- Smolucha J. (2018), “Bernard Wapowski – kontynuator Jana Długosza i ojciec polskiej kartografii”, in T. Gąsewski and J. Smolucha (eds), *Krakowskie środowisko historyczne XV–XX wieków: Ludzie–Idee–Dziela*, WN Akademii Ignatianum, Kraków, pp. 183–194.
- Sofonovych T. (1992), *Khronika z litopysiv starodavnikh*, J. A. Mytsyk and V. M. Kravchenko (eds), Naukova dumka, Kyiv. (In Ukrainian).
- Strzykowski M. (1846), *Kronika Polska, Litewska i Wszystkiej Rusi*, Gustaw Leon Glücksberg, Warszawa.
- Suykerbuyk J. N. R. (2020), *The Matter of Piety. Zoutleeuw's Church of Saint Leonard and Religious Material Culture in the Low Countries (c. 1450–1620)*, Brill, Leiden and Boston.
- The Bondage and Travels of John Schiltberger in Europe, Asia, and Africa (1396–1427)* (1879), The Hakluyt Society, London.
- The Gothic history of Jordanes in English version with an Introduction and a Commentary by Mierow Charles Christopher, Ph.D.* (1915), Princeton University Press, Princeton and Humphrey Milford, Oxford University Press, London.
- The Hustynja Chronicle* (2013), O. Tolochko (comp., intr.), HURI, Cambridge, MA.
- Theodorici de Nyem (1890), *De Scismate libros tres*, G. Erler (ed.), Veit & Comp, Lipsiae.
- Wapowski B. (1847), *Dzieje Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego*, T. I, Glücksberg, Wilno.
- Wapowski B., *Kronika*, Biblioteka Baworowskich, Biblioteka Narodowa, Rkps. 12544 III.

B. Є. Зема

Тамерланова клітка для Баязида в історіографії доби Відродження

Постаті великих завойовників Орієнту були надзвичайно привабливими в добі Відродження. Тому з'явилася ціла низка трактатів, присвячених Тамерланові та Баязиду. Зважаючи на культурні й мовні розбіжності, до писань європейських авторів потрапили легендарні сюжети чи записи сумнівного змісту. Такі розбіжності надавали простору для творчості авторам у тій добі. Одна з таких легенд – про тяжке поневіряння турецького султана Баязида, який потрапив у бран до Тамерлана після поразки при Анкарі (1402). Завдяки писанням Пікколоміні (папа Пій II), Буонаккорсі-Каллімаха, Браччоліні поширилося твердження, що султана посадили в клітку, він перебував у кайданах (часом золотих) і слугував за підставку для Тамерлана, коли той сідав верхи на коня. Драматизм історичних нарацій впливав на літературні та образотворчі твори. У статті досліджено походження такої легенди. Припускається, що легенда про ув'язнення Баязида ґрунтувалася на праці Дітриха Ніхаймського “Три книги про схизму”, укладеній на початку XV століття. У ній наявний окремий розділ про Тамерлана і про молитву до святого Леонарда, який був покровителем ув'язнених. Святого Леонарда було прийнято зображувати з кайданами. Його мощі після відкриття їх у

1403 році були покладені у клітці на вівтарі. Костели, які зводилися для вшанування святого, прикрашалися зображеннями кайданів. Розвиток культу святого Леонарда посприяв творенню легенди про гадане ув'язнення Баязида в клітці. Така легенда кочувала не лише в текстах історіографічного чи космографічного стибу, вона також надихала авторів літературних творів та митців.

Легенда про ув'язнення Баязида в клітці увійшла до польських та українських історичних нарацій. Завдяки хроніці Ваповського легенду про поневіряння Баязида було дописано до оповіді про виправи литовського князя Вітовта проти ординців. Перша з цих виправ буцімто відбулася в середині 1390-х років, тоді як друга виправа і битва на Ворсклі, що має чітке датування, сталася в 1399 році. Ця друга виправа, що завершилася поразкою литовських військ, зафіксована в польській, литовській та українській історіографії в добу Відродження. Схоже, що Ваповський узяв за приклад Мацея Меховіту, який уперше загадав про Тамерлана після нарації про поразку литовців. Поширення оповідки в українських історичних писаннях XVII століття добре засвідчує, що місцева еліта була охочою до знань про минуле. Методологія дослідження спирається на компаративістику джерел історіографічного і космографічного змісту. Для дослідження залучено джерела, писані італійською, французькою, англійською, латинською, польською, німецькою, грецькою та українською мовами. Те, що в добу Відродження при творенні нарацій хронологічного чи космографічного змісту залучалися сюжети легендарного походження, розкриває шляхи творення цієї оповідки. Суттєвим є і те, що допитлива європейська публіка могла здобувати знання про постаті й звичаї Орієнту саме завдяки таким писанням.

Ключові слова: ренесансні легенди, Тамерлан, Баязид, святий Леонард, битва на Ворсклі, космографія, історіографія

Стаття надійшла до редакції 15.09.2022